

Arbeit macht frei... Ця фраза, що давно стала символом Голокосту, геноциду і терору, була першим, що бачили новоприбулі мешканці нацистського табору Аушвіц. За словами ж начальника табору, назавжди покинути це місце можна було лише одним способом – «...через трубу крематорію». Дехто намагався втікати, але вдавалося це одиницям.

Концтабір Аушвіц був створений німцями в середині 1940 року в передмістях польського містечка Освенцим. Розташування табору майже в самому центрі окупованої німцями Європи, а також зручне залізничне сполучення стали причиною того, що німецька влада ухвалила рішення про розширення концтабору до величезних масштабів і депортації в табір людей майже з усього континенту.

Більшість приречених на смерть прибували в Аушвіц-Біркенау з переконанням, що їх вивозять «для поселення» на схід Європи. Особливо це стосувалося євреїв з Греції та Угорщини, яким німці навіть продавали неіснуючі землі і ділянки під забудову або пропонували роботу на фіктивних заводах. Саме тому люди часто привозили із собою найцінніші речі, коштовності і гроші. Відстань, яку долали заарештовані в запломбованих і загратованих товарних вагонах без води та їжі, подекуди досягала 2400 км. Вагони, переповнені людьми, їхали в Освенцим протягом 7, а то і 10 днів. Тому, коли в таборі їх відкривали, виявлялося, що частина депортованих були мертвими, а останні – в стадії крайнього виснаження.

Одразу ж після прибуття людей поділяли на дві групи: ті, хто опинилися праворуч, відправлялися в один із трудових таборів комплексу, щоб стати підневільними робітниками. Однак, більшість прибулих, які залишалися зліва, одразу йшли в газові камери і крематорії табору Біркенау, відомого також як Аушвіц-II. Процедури селекції і масові вбивства ув'язнених регулярно супроводжувалися “живою” музикою напівмертвих в'язнів.

Табір Біркенау був розділений на кілька ізольованих секторів, в кожному з яких панувала своя унікальна атмосфера. Серед них були чоловічий, жіночий, два "сімейних" табори, а також табори для циган і привезених з Терезінштадта євреїв. В'язні сімейних секторів утримувались в дещо кращих умовах. Їм не збривали волосся, вони отримували більш щедрий пайок. Та найголовніше – ув'язненим дозволяли залишатися разом із сім'єю. За цими ж принципами функціонував і табір для циган, що в кінцевому підсумку був ліквідований.

Для циган цей конвеєр було запущено ще в другій половині 30-х років, коли за наказом нацистів розпочалась стерилізація. Таким чином вожді Третього райху планували очистити етнічну карту Європи і забезпечити підґрунтя для втілення в життя расової теорії. Наступним етапом стали масові страти циган на окупованих територіях (з 1941 року). Знищення в концентраційних таборах (починаючи з 1943 року) стало завершальним акордом цього жахливого реквієму.

Місце, де закінчувався залізничний шлях, стало кінцем життя для мільйонів людей. Далі на них чекали лише тортури, підвали газових камер і печі крематоріїв.

Робота в таборі так нікого й не звільнила...

Ми повинні це знати. Знати, щоб пам'ятати і не допустити в майбутньому.

«Циганська ніч» в таборі смерті

«Близько десятої години вечора в циганський табір, що знаходиться від наших бараків всього в двадцяти метрах, стали в'їжджати машини. Цигани жили в бараках цілими сім'ями, з діточками, бабусями, дідусями. Ми звикли до них, як до сусідів, перемовлялися через дрiт, обмінювалися

новинами. Жили цигани в ще тяжчих умовах, ніж ми. Змарнілі дітлахи жалібно просили у нас через дрiт чогось поїсти, і ми щодня прикормлювали їх, чим могли. Природна життєрадісність циган, незважаючи ні на що, проривалася крізь тугу і смуток: звітки часто доносилися музика, пісні ...

І ось циган вивозили. Машини з бараків одна за одною прямували в бік крематорію. Коли про це дізналися цигани, що лишилися, табір сповнився крику. Цей страшний крик приречених на смерть був нестерпний. Тієї ночі в нашому бараку ніхто не міг заснути. Нам неодноразово доводилося бачити розстріли, повішення, і ніколи не траплялося, щоб перед цим засуджений кричав або просив про помилування. Він знав, що це марно і мужньо приймав смерть на очах у десятків тисяч інших ув'язнених. Цигани теж не просили пощади, але вони чинили опір, кричали.

На нарах, стиснувши кулаки в безсилій люті, сиділи ми, проклинаючи ненависних катів. Деяких була істерика, інші застигли без руху, втупившись очима в одну точку. Воплі циган не замовкали. Чулися постріли, гавкаюча лайка есесівців і гул машин. І так всю ніч...»¹.

Так у своїх спогадах описує одну з найстрашніших ночей в історії циганського народу колишній в'язень концентраційного табору Аушвіц І. Ковальов.

Табір для депортованих циган був заснований у ще недобудованому на той момент блоці ВПе Аушвіц-Біркенау 26 лютого 1943 року. Його в'язням дозволяли селитися великими сім'ями, через що за ним закріпилася назва «сімейний табір», проте на якість життя це ніяк не впливало – в жахливих умовах ширилися хвороби та смерть. «Гросбухи циганського табору»

¹ Ковалёв И.П. В дыму печей Биркенау. – В кн.: Люди, победившие смерть. – Л., 1968, с. 40-41.

зберігають особисті дані і дати надходження майже 23.000 жінок, чоловіків і дітей сінті та рома.

Навесні 1944 року, після третьої інспекції Гімmlера надійшов наказ про ліквідацію всіх циган в таборі. Попередньо були відібрані та вивезені до інших таборів 884 працездатних чоловіків та 473 молодих жінки. У ніч з 2 на 3 серпня всі останні сінті та рома – 2897 чоловіків, жінок і дітей – були доставлені в газові камери V і знищені. Їх тіла були спалені в ямах поруч з крематорієм.

Коллективна пам'ять: конструювання та віктимізація

Навіть зважаючи на очевидну схожість долі, що спіткала в роки II Світової війни циган та євреїв, абсолютно не доцільно порівнювати їх за інтенсивністю обговорення та дослідження. Так вивчення геноциду циган серйозно розпочалось лише з появою в 1972 р. книги Д. Кенріка та Г. Паксона «Доля європейських циган». Проте до нині спектр не вирішених питань лишається досить широким, про що свідчить відсутність таких фундаментальних речей як єдина прийнята термінологія та хоча б більш-менш реальні статистичні дані.

Як влучно зазначають дослідники циганського етносу Є. Марушиакова та В. Попов, – «в наші дні відбувається процес активного переосмислення концепції Голокосту циган в роки Другої світової війни – вона наповнюється новим змістом і перш за все новими суспільними функціями». В середовищі циганських активістів та дослідників етносу зараз триває реконструкція історичної пам'яті, пошук прийняттого способу пізнання, осмислення, презентації та сприйняття свого історичного досвіду. Це в першу чергу тісно пов'язано з процесами розвитку спільноти та появою відповідних соціальних запитів. В процесі створення і консолідації стійких соціальних спільнот особливо важливими є смислові маркери, які

зкладаються в основу колективної пам'яті. Якщо прочитання минулого базується лише на травматичному досвіді – наголошують вчені – неминучо стає віктимізація історичної пам'яті з усіма її негативними наслідками. А це унеможлиблює формування повноцінної комплексної історії етносу.

В даному контексті ключову роль відіграють масові заходи, присвячені вшануванню пам'ятних подій, які є потужною комунікативною платформою та фокусують увагу громади на ключових проблемах етносу. Значним кроком вперед на цьому шляху стала традиція вшанування пам'яті подій 2-3 серпня 1944 року.

Dik i na bistar / Look and Don't Forget

2 серпня цього року для участі в заходах присвячених 70-й річниці "циганської ночі" – масового винищення циган в Освенцимі-Біркенау – Міжнародна Ромська молодіжна мережа Ternure зібрала в Кракові близько тисячі молодих циган і нециган, які представляли понад 25 країн.

Програма включала 2-денну наукову конференцію, цикл освітніх семінарів та тренінгів, зустрічі учасників з колишніми в'язнями табору смерті, а також поїздку до Аушвіца, де відбулась урочиста церемонія з нагоди 70-ї річниці ліквідації "Zigeunerlager" («циганського табору») та також екскурсія музеєм.

Під час перерахованих вище заходів особливий акцент організатори робили на зустрічах та спілкуванні молодих людей з циганами, які пережили ув'язнення в таборі. Це дало змогу не лише опанувати історичними фактами, а й отримати більш близький, емоційний досвід і краще розуміння умов, в яких перебували рома та сінті в роки II Світової війни. Окрім створення простору для обміну травматичним досвідом, цей

діалог між поколіннями був задуманий як спроба компенсувати порожнечу, наявну в історичних дослідженнях за останні сімдесят років. Ми також маємо надію, що це спілкування спонукає молодих учасників активізувати свої сили в галузі досліджень з усної історії і в своїх громадах зібрати спогади тих, хто вижив. Вже в ході роботи круглих столів учасники брали активну участь в обговоренні значення пам'яті геноциду і ролі молодого покоління у збереженні та конструюванні колективної пам'яті.

Конференція

Міжнародна конференція "Освіта для пам'яті геноциду ромів", що, як уже зазначалося, тривала 31 липня – 1 серпня, об'єднала близько 80 експертів та представників зацікавлених НУО, які обговорювали стратегії вшанування пам'яті жертв геноциду, а також ділитися успішними практиками та навчально-методичними підручниками. Одним із завдань конференції було сприяння налагодженню співпраці між дослідниками, експертами, журналістами, діячами освіти, і особливо з ромами і їх молодіжними організаціями.

Необхідність обговорення саме цих питань зумовлена об'єктивними причинами – адже геноцид рома та сінті досі лишається не визнаним в багатьох країнах і в формальних і неформальних освітніх установах, що унеможлиблює використання освітню цінність та істинне значення меморіальних заходах особливо для молодого покоління.

Так, гідним прикладом для наслідування може слугувати освітній проект, що реалізується на базі Етнографічного музею в Тарнові, де функціонує перша у світі постійна виставка, присвячена історії та культурі рома. Тут проводяться регулярні зустрічі ромських дітей (а також їхніх неромських товаришів), під час яких через безпосередній контакт зі спадщиною своїх предків циганські діти мають змогу усвідомити себе

частиною окремого народу. Водночас вони зростають в очах своїх товаришів, адже як виявляється, теж мають власну історію та багату культуру.

Historia est magistra vitae

Найпершим і найбільш вагомим результатом даного заходу, як на мене, стала безцінна можливість, яку отримав кожен з нас, молодих учасників – можливість осмислити та усвідомити, чим є Аушвіц не лише для його громади, а й для нього особисто.

Досить промовистими в цьому контексті будуть слова Драгана Радосавлевича, президента НУО «Голоси меншин» (Сербія):

«Освенцим є не тільки одним з нацистських концентраційних таборів..., в якому постраждала група ув'язнених під час війни. Ні, Освенцим – братська могила ромської нації; Освенцим є смерть і кінець існування нації рома. Сьогодні, зі сльозами на очах, ми пам'ятаємо всіх тих, хто не мали можливості жити до наступного ранку тільки тому, що вони були циганами. Нині з сумом і болем в серці, але з високо піднятою головою, ми йдемо вперед з гордістю, як нація – нація рома, яка чинила опір найбільшому злу і продовжувала свою ходу шляхами історії.

Освенцим – найбільша могила циган, синонім страждань і смерті. Освенцим – найбільша перемога нашого життя, синонім ромської перемоги та існування циганського народу».

Тетяна Сторожко,

студентка історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка